

Orsós Ferenc és a katyíni tömegsírok azonosítása

Több mint 70 év távlatából is mindenkit megdöbbsent az 1940 április–májusában Katyńban lemészárolt több ezer lengyel tiszt drámája, s az a minősíthetetlen nagyhatalmi cinizmus, amellyel a második világháború főszereplői az emberi sorsokat „kezelték”. Ez éppúgy vonatkozik a Szovjetunióra, mint a propagandalehetőséget „kihasználó” goebbelsi náci sajtógépezetre, a szövetségi érdekekért az igazság elhallgatására törekvő Angliára és az Egyesült Államokra.

Katyń „történelmi utóélete” sajátos dráma. Gondoljunk Andrzej Wajda „Katyń” című filmjének megrázó jeleneteire: feleségek, gyermekek, testvérek azért szenvednek, mert szeretteik földi életüket a katyíni tömegsírban végezték, németek és szovjetek egyaránt olyan nyilatkozatra kívánják kényszeríteni őket, hogy „Katyń nincs és nem volt”. Gondoljunk a varsói helyőrségi templom megrázó katyíni emlékművére, a megfeszített Krisztus lehajol a térdelő, megkötözött fejbe lőtt lengyel katonáért.

Katyń sokáig tabunak számított, elsősorban a szovjet érközónába tartozó országokban, legfőképpen Lengyelországban. Hogy Katyń, e bajjóslatú helységnev (a 'kat' lengyelül hóhért is jelent) mit takar, azt a legeldugottabb lengyel faluban tanuló kisiskolásnak is tudnia illett – legalább a szájhagyomány változó tartalmú elbeszéléseinek szintjén. A történelmi tényből sejtelmes, tiltott és titokzatos mítosz lett, amelynek a rendszerváltozás vetett véget: a végnapjait élő Szovjetunió – akarva, nem akarva – 1990-ben bevallotta bűntettét.

Nem célom a katyíni dráma részletes feltárása, csak a bizonyítás ismertetése.¹

Katyń nem volt?

A lengyel ellenállás és az emigráció vezetői gyanakodtak valamiféle gyanús ügyre a szovjet fogságba esett lengyel tisztekkel kapcsolatban, de feltételezni sem merték azt, ami valóban megtörtént velük.

1942 nyarán a lengyel hadsereg hírszerzése olyan adatokra bukkant, hogy a szmolenszki

---

¹ Kapronczay Károly: Egy gyilkosság anatómiája. Katyń. = Valóság, 1998. No. 6. pp. 92–102.

térségben – a helyi lakosok elbeszélése szerint – lengyel katonákat végeztek ki. Ezt erősítette meg az a hír, ami e térségbe vezényelt lengyel kényszermunkásoktól származott: a helyi lakosoktól hallott szóbeszéd ellenőrzésére éjszaka néhányan kiszöktek a közeli erdőbe, s a fiatalabb fák között, a talaj dúsabb növényzete, illetve a föld egyenetlensége miatt próbaásást végeztek, s lengyel tisztek tetemeire bukkantak. A sírt visszahantolták és ágakból készített kereszttel jelölték meg. A későbbiekben az is kiderült, hogy a helyi lakosok szóltak a német katonai parancsnokságoknak ezekről a sírokról, de a németek nem tulajdonítottak jelentőséget az ügynek.

1943 januárjában – kegyetlen hideg tél volt – éhes farkasok kaparták ki a sírok egy részét. A rőzsegyűjtő helybeliek a látottakat újra jelentették a német hatóságoknak, akik ellenőrizték is a bejelentést. Ekkor elindult a XX. század legborzalmasabb gyilkosságának a feltárása, s ennek nyomán egy, az egész világot megrázó botrány.²

Az orvosi szakmai szemle

A próbaásások után a helyi német parancsnokság a felsőbb berlini parancsnoksághoz fordult, szakembereket kérve a rejtélyes sírok feltárásához. A katyíni erdőben feltárt sírok törvényszéki orvosi vizsgálatának irányítását és a szakmai munka megszervezését, valamint felügyeletét Leonardo Conti³ birodalmi egészségügyi főnök felügyelte alá helyezték, de már a munka elején több szakértői orvosi bizottság munkájára is építeni akartak.

Amint tavaszodni kezdett, több száz szovjet hadifoglyot rendeltek a területre, ők a fizikai munkát végezték, a német propaganda szerint a „bűnösöket” jelenítették meg a szörnyű gyilkosságok színhelyén.

A Wehrmacht Egészségügyi Főnöksége 1943. március 29-én a katyíni térségbe rendelte Wolfgang Quersdorf orvosezredes és Gerhard Buhtz⁴ igazságügyi orvosszakértőt,

² Kapronczay Károly: A katyíni tömegsírok orvosszakértői vizsgálata. = Orvosi Hetilap 131 (1990) No. 50. pp. 2770–2772.; Katyń. Dokumenty ludobójstwa (Warszawa, 1992); The Katyń forest Massacre (Washington, 1952); Czesław Madajczyk: Dramat katyński (Warszawa, 1989).

³ Leonardo Conti (1900–1945) orvos, birodalmi egészségügyi főnök. 1923-ban szerzet orvosi oklevelet Erlangenben, sebészetből szerzet szakorvosi vizgát, 1925–1933 között a berlini gyermekkórház főorvosa, 1927-től tagja a Nemzeti Szocialista pártnak, 1933-tól a porosz, 1934-től a Birodalmi Népegészségügyi Hivatal főnöke (ez az egészségügyi minisztériumnak megfelelő szervezet). Az eutanázia-program szervezője, amiért a Nürnbergben működő Nemzetközi Bíróság elé akarták állítani. Börtöncellájában felakasztotta magát.

⁴ Gerhard Buhtz (1896–1944) orvos, egyetemi tanár, igazságügyi orvos szakértő. 1923-ban Heidelbergben szerzett orvosi oklevelet, a breslauer egyetem kórbonctani, majd igazságügyi orvostani intézetben működött, 1936-tól egyetemi tanár, a közlekedési balesetek orvosi szakértője. 1938-tól katonarvos, 1940-től a Közép Német Hadseregcsoporthoz egészségügyi főnöke. Leonardo Conti bízta meg a katonai feltárás igazságügyi orvostani vezetésével. 1944-ben Ukrajnában elesett. Nevéhez több értékes szakmunka és szakkönyv fűződik,

orvosezredest. Buhtz szabad kezet kapott a munkatársak megválasztásában. A döntést megelőzően a magasabb német parancsnokság csak német szakemberekkel kívánta a feltárást elvégeztetni, végül is úgy döntöttek, hogy a lehető legnagyobb nemzetközi részvétellel és a lengyel területen feltalálható lengyel szakemberek bevonásával akarják a feladatot megoldani. Így Buhtz nem véletlenül választotta közvetlen munkatársának a krakkói egyetem kórbonctani tanszékének volt másodprofesszorát, Marian Wodziński⁵ és két asszisztensének Wiktor Kaliciński⁶ és Stefan Piekowskit. Wodziński és munkatársai hivatalosan a Lengyel Vöröskereszt kiküldött szakértői voltak, személyes biztonságukat a Nemzetközi Vöröskereszt biztosította.

A Lengyel Vöröskereszt Katyńba rendelte még Kazimierz Skaczyński is,⁷ aki a lengyel hadsereg ezredese volt. Később ő fogalmazta meg a feltárási jelentését, amit 1945-ben lengyelül, később angolul is közzétettek. A jelentés szerint Wodziński és munkatársai összesen 2800 holttest azonosítását végezték el. A kilenc lengyel törvényszéki szakorvost „Feltárási Orvos Csoport”-ként emlegetik a jegyzőkönyvek és a jelentések.⁸ Az igazságügyi orvostani „bázisintézetnek” a krakkói törvényszéki orvostani intézetet jelölték ki, amelyet – Jan Olbrzycht professzor⁹ letartóztatása után – Janina Kowalczyk vezetett.

A helyszínen Wodziński irányításával tábori laboratóriumot, s kórbonctani részleget szerveztek, valamint megteremtették mindazokat a feltételeket, amelyek az igazságügyi orvostani vizsgálatokhoz voltak szükségesek. Rövid idő alatt nyolc sírt tártak fel, több az 1920-as éveken az erdőben épített NKVD-tisztségviselők által használt üdülő közelében volt.

---

amelyeket a tudományos bibliográfiák részletesen felsorolnak.

⁵ Marian Wodziński (1911–1986) orvos, egyetemi tanár, igazságügyi orvostani szakértő. Kiemelkedő képességű kutató, aki tényleges vezetője lett a katyíni sírfeltárásoknak, amiért 1945-ben – kollaboráció vádjával – a szovjet katonai hatóságok elfogatási parancsot adtak ki ellene. Sikeresen külföldre menekült, Londonban telepedett le, s 1947-ben kiadta a 'The Katyń forest' (London, 1947) c. alapvetésnek számító, első orvosi könyvet Katyńról.

⁶ Wiktor Kaliciński 1910-ben végzett a lwówi egyetem orvosi karán, az osztrák-magyar közös hadsereg orvosi karából lépett át a lengyel hadseregbe. Egy időben a varsói katonai orvosi akadémián, a sebészeti tanszéken volt docens. Nem azonos azzal a Wiktor Kaliciński (1885–1940) orvosnaggyal – Piłsudski marsall egykori orvosával –, akinek maradványait éppen Katyńban emelték ki a tömegsírból.

⁷ Kazimierz Skaczyński (1887–1962) lengyel hivatásos tiszt, ezredes, a Lengyel Vöröskereszt főtitkára. Párizsban műegyetemet, Antwerpenben kereskedelmi főiskolát végzett. Az első világháború idején a Lengyel Légiónak tisztje, 1920-ban belépett a lengyel hadseregbe. 1943-ban a lengyel kormány felhatalmazásával, a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt érkezett Katyńba. 1945-ben elfogató parancsot adtak ki ellene, ezért Londonba menekült. Kanadában telepedett le, mérnökként dolgozott.

⁸ Az akkori lengyel valóságot jellemzi, hogy ők azonosították Katyńban két volt krakkói kollegájuk holttestét is, a kórbonctani intézet volt docensét, Stanisław Ścieskit és Zygmunt Szantrachot, akik a mozgószékelykor a lwówi helyőrségben kaptak katonai orvosi beosztást, a kozielski táborban őrizték őket. Nevük szerepel a katyíni mártírok listáján.

⁹ Jan Olbrzycht (1890–1962) orvos, egyetemi tanár, igazságügyi szakértő. A krakkói egyetemen végzett 1913-ban, az első világháború alatt az osztrák-magyar közös hadsereg katonai orvosa, 1920-ban magántanár, rendkívüli tanár 1923-tól, 1936-tól ny. r. tanár az igazságügyi orvostani tanszéken. Kiemelkedő tudású szakember, 1940-ben az auschwitzi koncentrációs tábor foglya, 1945 őszétől ismét ő vezette az orvostani intézetet.

Ezt az épületet – az adott időben – NKVD-katonai parancsnokságként használták, a látható nyomok alapján annak alagsorában hajtottak végre a lengyel tisztek tömeges kivégzését. A helyszínen készített törvényszéki orvostani anyagokat – a sírleletekkel együtt – a krakkói törvényszéki orvostani intézetbe szállították. Itt kezdték meg szakszerű feldolgozásukat: a sírleletek (a holttesteknél talált igazolványok, jegyzetek, naplók, személyes tárgyak stb.) csoportosítását, ládába rendezését.

A németek előtt is ismert volt, hogy a lengyelek több tízezer lengyel tisztet keresnek az oroszokon, ezért is lett rendkívül fontos az ügy, amikor a sírokban lengyel tisztek maradványait találták meg.¹⁰

Ezekben a napokban a lengyel Főkormányzóság lengyel sajtója csak a megtalált lengyel tömegsírokról írt, kész listákat közöltek a megtalált katonai igazolványok szerint azonosított katonákról. 1943. április 10-én Varsóban és Krakkóban a németek lengyel értelmiségieket és civil személyeket gyűjtöttek össze és vittek el Katyńba, hogy saját szemükkel lássák a lengyel tisztek tetemeit. Többek között ide „vezényelték” Ferdynand Goetel¹¹ és Józef Mackiewicz¹² lengyel író, valamint Stanisław Jasiński krakkói plébánost, utóbbi a visszahantolásnál elvégezte a temetési szertartást és beszentelést. A lengyel területeken döbbenet és elkeseredett hangulat lett úrrá, nem tudták kit gyűlöljének jobban a két – a volt és az akkori jelen – megszálló közül.

Berlin 1943. április 13-án adott ki hivatalos közleményt a katyíni gyilkosságokról, tíz-tizenkétezer holttestről szóltak, úgy vélték, ez a létszám pontosan megegyezik a lengyel tiszteket őrző volt három tábor lakóinak létszámával. Goebbels is elemében volt: „Személyesen adtam utasítást arra, hogy vitessenek minél több újságírót és lengyel

¹⁰ Az 1990-es években a lengyel sajtót bejárta az a hír, ami később igaznak bizonyult, hogy Gerhard Buhtz a breslauer igazságügyi orvostani intézetében négy koponyát helyezett el a katyíni sírfeltárásból. Ezt – mivel az intézetben dolgozók tudták a koponyák eredetét – szekrénybe zárva őrizték, nehogy a szovjet, majd a kommunista államhatalom elvigye onnan. Az 1997-ben Bolesław Popielski professzor felfedte a négy koponya meglétét és bemutatta a sajtónak. A dokumentumok szerint 1943. május közepén repülő egységében elföldelt női holttestet találtak, amelynek koponyáját Buhtz a breslauer egyetem igazságügyi orvostani intézet gyűjteményében helyezett el. Ezt és más katyíni koponyát őrizte meg Popielski professzor. Hosszas bizonyítási eljárás – Jerzy Kawecki számítógépes vizsgálata – után 2005. november 4-én derült ki, hogy a koponya teljes bizonyossággal az Janina Lewandowska (1908–1940), Józef Muśnicki tábornok leányának koponyájával, aki zeneművészeti főiskolát végzett, majd a légierőnél távirásként szolgált. Orosz fogságba esett, a kozielski táborban tartották fogva. Azonosított koponyáját – gránit urnában – 2005-ben eltemették Lusowoban, a családi sírboltban. Bebizonyosodott, hogy a szovjetek nőket is meggyilkoltak Katyńban.

¹¹ Ferdynand Goetel (1890–1960) lengyel író. 1943-ban a lengyel kormány által Katyńba delegált Lengyel Vöröskereszt küldöttség tagja, amiért 1945-ben a szovjet katonai hatóság elfogató parancsot adott ki ellene. Előbb a krakkói ferences kolostorban bujkált, majd holland útlevéllal Londonba menekült. 1946-ban Londonban telepedett le, jelentős munkákat jelentetett meg Katyńról.

¹² Józef Mackiewicz (1902–1985) író, újságíró. A második világháború alatt a németek által engedélyezett vilnai 'Gońcu Codzienny' munkatársa, és mint e lap tudósítója volt Katyńban. 1945-ben a szovjet hatóságok kollaborációval vádolva letartóztatási parancsot adtak ki ellene, amiért külföldre menekült. Számos jelentős tanulmányt írt a katyíni mészárlásról.

értelmiségit a leletek színhelyére, hadd győződjenek meg a saját szemükkel arról, mi vár rájuk, ha megvalósulna sokak vágya, ha a bolsevisták legyőznék a németeket.” A hír tényleg megdöbbenetett a szövetségeseket, elsősorban az angolokat, akik a lengyel kormánnyal kapcsolatban kínos helyzetbe kerültek.

A londoni lengyel kormányhoz és főparancsnoksághoz olyan hírek érkeztek, hogy a szovjet földön felálló lengyel hadsereg soraiban nagy a felháborodás, mivel rájöttek, miért nem kaptak pontos választ társaikról. A lengyel kormány a Nemzetközi Vöröskereszthez fordult a katyíni sírok kivizsgálása érdekében. Kérelmüket április 17-én nyújtották be a Nemzetközi Vöröskereszt genfi központjában, de Berlin ezt már hivatalosan is kérte április 16-án. A németek semleges országokból hívtak szakértőket, biztosítva azt, hogy nem akadályozzák munkájukat, minden segítséget megadnak nekik. 1943. április 20-án a lengyel kormány magyarázatot kért Moszkvától, amelyre április 21-én érkezett válasz: a szovjet kormány a fasisztákkal való együttműködéssel vádolta meg az emigráns Sikorski-kormányt, majd öt nappal később, április 26-án a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatot a lengyelekkel. A német kormány – miután a Nemzetközi Vöröskereszt nem fogadta el a német kérelmet – nemcsak a Lengyel Vöröskereszt újabb orvoscsoportjának helyszíni munkáját engedélyezte, hanem – teljes biztonságát garantálva – meghívta Sikorski tábornokot is a sírok megtekintésére.

A lengyel vöröskeresztes orvoscsoport egy része szintén Krakkóból érkezett, elsősorban kórboncnokok, törvényszéki orvosok, létszámuk – a munkájukat segítő asszisztensekkel együtt – 20 fő lehetett. Ugyanakkor a német parancsnokságok gondoskodtak arról, hogy a német fogságba esett angol, amerikai és ausztrál hadifogoly orvosokból is delegációkat állítsanak össze és Katyńba vigyék őket szakmai szemlére.

A lengyel Feltárási Orvos Csoport öt teljes hétig dolgozott Katyńban, későbbi visszaemlékezések szerint a német katonatorvosok semmiféle nyomást nem gyakoroltak rájuk, az adott területen szabadon mozoghattak, bár az idevezényelt német őrség bizalmatlan volt velük szemben.

A tényleges feltárási és törvényszéki orvosi munka 1943. április 29. és június 3. között folyt, azután a nagy hőség és a közelgő szovjet csapatok miatt felfüggesztették az exhumálásokat, s június 7-ére visszatemették a gödröket.

A sírfeltárások eredménye

A szakértői munkába bevont Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló speciális nemzetközi orvosbizottság 12 tagból állt, amelynek ismert tagjai voltak: Orsós Ferenc (Magyarország), Helge Tramsen (Dánia), Alexandru Birkle (Románia), François Naville (Svájc), Vincenzo Mario Palmieri (Olaszország), Eduard Miloslavić (Horvátország), Herman Maximilien de Burlet (Hollandia), Arno Saxén (Finnország), Arthur Speerles (Belgium), František Šubík (szlovák), Frančišek Hájek (cseh), Alekszej Markov (Bulgária) – mindannyian szakterületük elismert művelői voltak.¹³

Az orvoscsoporthoz csatlakozott az ugyancsak a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló lengyel katonai orvoscsoporthoz – Antoni Stefanowski orvosezredes, Henryk Kaszur orvosezredes és A. Jaworowski orvosezredes –, akik a német megszállás előtt hazájukban törvényszéki orvos szakértőként működtek. Ugyancsak ekkor érkeztek a tömegsírok megtekintésére a hadifoglyokból összeállított amerikai, angol, kanadai és ausztrál katonai orvosi küldöttség is. A Nemzetközi Orvosjogi Bizottság 1943. április 20–30. között dolgozott a helyszínen, illetve a nem olyan messze levő Szmolenszkben.

¹³ A bizottság ismertebb tagjai:

Helge Andreas Boysen Tramsen (1910–1979) a koppenhágai egyetem igazságügyi orvostani intézetének professzora. A Nemzetközi Vöröskereszt hívta meg a vizsgáló bizottságba; a háború után visszautasított mindenféle nyilatkozatot.

Alexandru Birkle (1896–1986) román egyetemi tanár, a bukaresti egyetem professzora, akit a Nemzetközi Vöröskereszt kért fel a nemzetközi orvosi bizottságba, Románia szovjet elfoglalása után nem távozott, sőt az új rend mellé állt. Emlékezetes nyilatkozata után állásában maradt.

François Naville (1883–1968) svájci orvos, a genfi egyetem igazságügyi orvostani intézetének vezetője, egyetemi tanár. 1928-tól állt intézete élén, az igazságügyi orvostan területén főleg a holttestek földalatti bomlási folyamatával foglalkozott. 1946-ban 'Affaire Katyn' címmel könyvet adott ki a feltárásról.

Vincenzo Mario Palmieri (1899–1994) orvos, igazságügyi szakértő, a nápolyi egyetem patológiai intézetének professzora, egyetemi tanár. 1951-ben vallomást tett a – Katynban történtek vizsgálatára összehívott – ENSZ-bizottság előtt. Harcos antikommunista lett.

Eduard Miloslavić (1884–1952) horvát igazságügyi orvos szakértő, egyetemi tanár. A Nemzetközi Vöröskereszt kérte fel a nemzetközi orvosi bizottságba. A háború utolsó szakaszában elmenekült Horvátországból, kórboncnok főorvosként élt az USA-ban.

Herman Maximilien de Burlet (1883–1957) orvos, igazságügyi szakértő, a groningeni egyetem orvosi karának embriológia- és anatómiatanára.

Arno Saxén (1900–1952) finn orvos, igazságügyi szakértő, a helsinki egyetem professzora. 1918-ban végzett Helsinkiben, 1940-től egyetemi tanár, a kórbonctani intézet igazgatója.

Arthur Speleere (1870–1951) svájci orvos, a genfi egyetem szemészprofesszora. A Nemzetközi Vöröskereszt tanácsadója, így kérték fel a nemzetközi orvosi bizottságba.

František Šubík (1903–1982) szlovák igazságügyi szakértő, a pozsonyi Komenský Egyetem kórbonctani intézetének igazgatója, egyetemi tanár. A szovjet hatóságok őt is rá akarták bírni nyilatkozatának visszavonására, de ennek megtételére kifogásokkal élt; állásvesztése után vidéki orvosként élt. 1952-ben Ausztria amerikai zónájába menekült, majd az Egyesült Államokba ment. Egy dítroiti kórház főorvosaként működött.

Frančišek Hájek (1886–1962) cseh kórboncnok, egyetemi tanár. A prágai egyetem igazságügyi orvostani intézetének munkatársa, 1930-tól egyetemi tanár. A német megszállás alatt is intézetében működött, a második világháború után, szovjet hatásra visszavonta nyilatkozatát a **katyni** mézszárlással kapcsolatban, megtartotta egyetemi katedróját.

Alekszej Markov Bulgáriából érkezett orvosszakértő, aki később szovjet fogságba esett.

A nemzetközi orvosbizottság megérkezése idejére nyolc sírgödört tártak fel, összesen 2738 személyt azonosítottak, közöttük 22 civil személyt, több tábornokot és több száz magas rangú tisztet. A legnagyobb sírgödörben 2564, míg a legkisebben – a nyolcas számúban – 120 holttestet találtak.¹⁴

A teljes feltárásból kitűnt, hogy a több rétegben egymáson nyugvók mindegyike tarkólövéstől vesztette életét. A lövések többsége 7,65 vagy 6,35 milliméteres Walther típusú kézfegyverből származik. A holttestek elhelyezkedése arra utalt, hogy többségüket már a sírba kerülés előtt kivégezték, majd vagy sorban elhelyezték a markolókkal kiásott gödrökbe, vagy gépkocsiplatókról bedobálták őket. Tapasztaltak olyan „elhelyezkedési” formákat is, mintha billenős teherautókról borították volna őket a sírgödörbe. A holttestek elhelyezkedéséből arra is következtettek, hogy a sírgödör szélén állókat hátulról belelőtték a sírgödörbe. A ruházatokból látható volt, hogy „fokozatosan”, nem egy napon végeztek velük, hiszen a legalsó rétegben még téli ruházat, a felsőkben viszont már nyári ruházat foszlányait találtak meg.

Egy sírban 8–10, de volt olyan is, ahol 12 réteg holttest volt. Majdnem minden holttesten megtalálható volt a speciális – csak az orosz biztonságiak által alkalmazott – fojtó-kötés, ami a nyakra és a bokára kötött hurok volt, amit azért raktak fel a kivégzett személyre, hogy a tarkólövés sikertelensége esetén a rángatózó test önmagát fojtsa meg. A koponyákon esett lövés bemeneteli nyílása minden esetben ugyanazon a helyen volt, utalva arra, hogy kivégzésben járatos személyek hajtották végre az ítéletet. A későbbi tanúkihallgatások arra adtak bizonyítékot, hogy voltak kivégzések a szmolenszki városi börtön pincéjében, a katyíni NKVD parancsnokság alagsorában és természetesen a helyszínen is.

---

¹⁴ Az 1940. április–májusi tömegmészárlásnak magyar mártírja is van: Korompay Emánuel tartalékos lengyel százados, aki a Harkov melletti tömegsírban nyugszik. Korompay gyógyszerészi oklevelét 1914-ben szerezte meg, de behívták katonának és Galíciában teljesített szolgálatot. Ott ismerte meg lengyel feleségét, aki miatt a háború után az újjáalakult Lengyelországban maradt, majd belépett a lengyel hadseregbe, ahol gyógyszerész-századosként szolgált 1930-ig. Jó kapcsolatban volt az ugyancsak felvidéki származású Divéky Adorján professzorral, a magyar követség kulturális attaséjával és kérésére a varsói egyetem magyar intézetének munkatársa, lektora és nyelvtanára lett. Nevéhez fűződik az első magyar–lengyel kézisztár megszerkesztése és kiadása.

Amikor kitört a második világháború, Korompay önként jelentkezett katonai szolgálatra, s Lwów környékére vezényelték, ott esett szovjet fogságba. Családjá előbb elmenekült Varsóból, majd visszatérve a Nemzetközi Vöröskereszttel kerestették Korompayt Magyarországon is. 1939 karácsonyán adott magáról életjelet, az engedélyezett nyílt levelezőlapon közölte, hogy Sztarobelszkben van, majd később egy másik levélben azt írta, hogy innen hamarosan áthelyezik valahová. A háborút túlélte volt bajtársai szerint sokáig halogatta az esetleges szökés gondolatát, sőt amikor egy alkalommal a kivonultatott foglyoktól lemaradt, az orosz felvigyázó falhoz nyomta és rákiáltott, akkor magyarul szólalt meg. Csak bajtársai „igazolták” lengyel mivoltát, mert a helyszínen lelőtték volna. Neve szerepelt azon a – Sikorski lengyel miniszterelnök által Sztálinnak átadott – lengyel névjegyzéken, amely a keresett lengyel tisztek neveit tartalmazta.

Korompay felesége Auschwitzban, egyik leánya a varsói felkelés harcaiban halt meg. Ilona nevű leányát 1944 végén Szibériába hurcolták, s csak az 1950-es évek elején térhetett haza Lengyelországba. Lásd bővebben: Kapronczay Károly: Egy gyilkosság anatómiája. Katyí. = Valóság, 1998. No. 6. pp. 92–102.

A sírfeltárásnál talált tárgyakat, igazolványokat, naplókat, leveleket külön gyűjtötték, ezek alapján állapították meg a személyazonosságokat, illetve a holttestek ruházatából katonai rangjukat. Volt olyan napló, amelyet szinte az utolsó óráig vezettek, és a gnyezdovoi állomás megjelölésével ért véget. A személyes okmányok és a különböző tárgyak (fényképek, levelek, gyűrűk, bicskák stb.) „gazdagsága” arra utal, hogy a kivégzésre kirendelt katonák az ellenőrzési feladatukat sietve végezték el, vagy az ellenőrzésre nem is került sor. Érdekes azonban, hogy órát alig találtak a lengyel holttesteknél.¹⁵

A feltárást végző orvoscsoporthoz a nemzetközi orvosi bizottság megérkezése előtt a helyszínen jelentős számú holttestet boncolt fel és azonosított, több ezres mennyiségben készítettek mikroszkópos metszeteket, keresve – függetlenül a látható tarkólövéstől – a halál körülményeit, az agónia hosszát, illetve a földben való lét okozta elváltozásokból a kivégzés idejére kerestek támpontot. Következtéseiket a nemzetközi orvosi bizottság rendelkezésére bocsátották.

A kirendelt nemzetközi orvosi bizottság feladata volt – a kapott anyagból és a maguk által végzett boncolások adataiból – megállapítani a kivégzések feltételezett idejét és módszerét. Az egységes álláspont kialakítása érdekében egyéb eszközöket és módszereket is igénybe vehettek.

Ilyen eszköz volt például a helyszínre küldött botanikus csoport, akik nemcsak a sírokba került növénymaradványokat vizsgálták meg, hanem a sírok fölé telepített, majd kivágott fák évgyűrűi alapján következtettek a kivégzés idejére. Ugyanis a telepített fák évgyűrűinek rajzolatai megszakadnak, majd folytatódnak az átültetés után, s ebből lehetett a három évvel azelőtti átültetésre következtetni. Ez valójában Orsós Ferenc „ötlete” volt, hiszen nem volt „tilos” a feladatról információkat begyűjteni, illetve javaslatot vagy kérést feltenni. Orsós professzor a feladat elvállalása után kérte a botanikai vizsgálatot, ami ugyan nem volt ismeretlen a bűnügyi vizsgálatokban, de nem alkalmazták általánosan, főleg a katonai vizsgálódásoknál nem.

---

¹⁵ Leopold Jerzewski: Katyń, 1940. Utószó: Kun Miklós. Bp., 1990. Babits. 62 p.; Kapronczay Károly: Katyń és Magyarország. = Tekintet, 1991. No. 1. pp. 19–32.; A katyíni tömegsírok orvosszakértői vizsgálata. = Orvosi Hetilap 131 (1990) No. 50. pp. 2770–2772.; Stanisław Kot: Rozmowy z Kremlem. London, 1959. Jutro Polsy. 336 p.; List katyński. Brüsszel, 1949.; Lista katyński. Warszawa, 1992.; Owen O’Malley: Katyń. Chicago, 1972.

Orsós Ferenc szerepe

A felkért bizottságban valóban Orsós Ferenc volt a legnagyobb szaktekintély, aki a lőtt sebek elismert szakértőjének számított. Gyakorlott igazságügyi és törvényszéki orvostani szakértő volt, a törvényszéki orvostanban a legtöbbet idézet szakértőként jegyezték a nevét.

Orsós Ferenc 1879. augusztus 22-én született német származású polgári családban. A család eredeti neve Spindl volt, amit magyarosítottak. Orvosi tanulmányait Kolozsvárott végezte, orvosi oklevelét 1905-ben kapta meg. Végzése után Kaposváron a megyei kórház kórboncnok orvosa, 1909-től főorvos, 1914-től a budapesti orvosi karon a törvényszéki orvostan tárgyköréből magántanár. 1914 őszén katonai szolgálatra hívták be, az orosz frontra vezényelt tábori kórház sebész főorvosa, majd kórházparancsnoka. A tábori „sebészkedés” későbbi pályafutására kihatással lett, hiszen a tábori kórházba kerültek többsége lőtt sebbel rendelkezett, így nagy gyakorlati tapasztalatot szerzett a golyó okozta sebek roncsolódásáról és következményeiről. Ez a sebészi gyakorlat jelentősen hozzájárult Orsós lőtt sebekkel kapcsolatos hatalmas ismereteihez, nemcsak a rehabilitáció, hanem a halált okozó vonatkozásaival kapcsolatban is. 1917-ben fogságba esett és az Urálon túli fogolytáborba került, ahol továbbra is orvosként működött. A bolsevik forradalom után a foglyokat részben magukra hagyták, ekkor számos társával együtt gyalog indult haza, és – kalandos út után – 1918 májusában ért haza.

Valóban „időben ért haza”, mert még június 10-én meghívták a Debrecenben megalapított Tudományegyetem orvostudományi karán alapított kórbonctani tanszék élére, szabad kezet kapva az intézet megszervezése és személyi állományának meghívására. 1936-ig állt az intézet élén, 1921-ben létrehozta a debreceni Törvényszéki Orvostani Intézetet.

Orsós debreceni tevékenysége alatt olyan tudományos eredményeket mondhatott magáénak, amelyek nemzetközi szinten is kiemelkedők voltak. Tudományos munkássága öt kötetben kiadásra került, elismertségét öt monográfia és emlékkönyv is jelzi.

Jelentős eredményeket ért el a sérülések keletkezési mechanizmusa, a tüdő szöveti szerkezete és annak kóros elváltozásai, a gerincoszlop patológiája, a lép szerkezetének, a nyakszirtecsont fejlődésének, a daganatok különféle formáinak kutatásában. Tevékenysége több hazai és külföldi tankönyv hivatkozási adata lett. A vitális és postmortális sérülések vizsgálatában, saját korában úttörőnek számító megállapításokat tett, széleskörű szakirodalmi munkásságot fejtett ki. 1919–1921-ben, majd 1933–1935-ben az orvosi kar dékáni, 1923–1924-ben a rektori méltóságot viselte, majd 1935-ben elfogadta a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karán a törvényszéki orvostani intézet egyetemi tanári tisztségét és

az intézet vezetését.

1928-ban a MTA levelező, 1940-ben rendes tagja lett, tagjai sorába hívta a hallei Német Természettudományi Akadémia, a finn Duodecim Orvosegyesület, a Német Patológusok Társasága, a párizsi Anatómiai Társaság, a Német Törvényszéki Orvostani Társaság. 1930-ban elnyerte a Corvin-láncot, 1944-ben az MTA Nagyjutalom Érmét.

Valóban jelentős szerepet játszott a politikai közéletben is, így elnöke volt a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének, az Antibolsevista Ifjúsági Tábor Nemzetvédelmi Akadémiájának, amelynek 1944 májusától elnöke is lett, valamint tagja volt a Magyar–Német Társaság igazgatóságának (1944–1945). Később szemére vetették, hogy felsőházi tag is volt (1941–1945), de ide, mint akadémikus és mint a MONE elnöke került be.

Az utókor ellentmondásos személyiségnek ítélte meg: a kórbonctan és a törvényszéki orvostan területén nemzetközileg is elismert szaktekintély volt, akadémikus, aki az 1941. évi ún. Fajvédő törvény vitájában eléggé félreérthető beszédet mondott, genetikai ismeretei a kor tudományos eredményeit nem tükrözték egészében. Részben ennek alapján zárta ki tagjai sorából a Magyar Tudományos Akadémia és esetleges rehabilitálásának is ez lett az akadály.

Ettől függetlenül 1945 őszén az ellene felhozott legsúlyosabb vád a katyíni vizsgálóbizottságban való részvétel, valamint az, hogy a Budapest ostroma előtt Németországba kitelepített magyar orvosi kar dékánja lett, s mindvégig követte az egyetemet, majd a németországi amerikai zónában kért menedéket. Itthon a katyíni szakvéleménye miatt háborús bűnössé nyilvánították és népbírósági vádat emeltek ellene.

A fentiek alapján bizton lehet állítani, hogy Orsós Ferenc nem politikai nézetei, hanem elismert szaktudása alapján került be a 12 tagú nemzetközi bizottságba, a helyszínen majdnem félszáz tetem felboncolásánál volt jelen, illetve maga végezte el, igen gondosan tanulmányozta a Butz-féle metszeteket.

A Nemzetközi Bizottság együttes szakvéleményt adott ki, amelyben elsősorban Orsós szakismereteire alapozott véleményt összegzett, amiből félreérthetetlenül kirajzolódott Orsós álláspontja a halál okairól, az időpontról és az elkövetők megnevezéséről.

Tény, hogy sem a bizottság, sem pedig Orsós nem lett „népszerű” a szovjetek előtt. 1945 februárjában a Pestet elfoglaló szovjet csapatok egy különleges egysége Orsós Ferenc intézeti irattárának szinte teljes anyagát elvitték, főleg a Katyínnal kapcsolatos iratokat keresték. Megbízható adat van arra, hogy ez az anyag a Szövetséges Ellenőrző Bizottság zuglói központjába került, majd innen a Szovjetunióba vitték. Később az Oroszország és Magyarország között létrejött új államközi szerződés értelmében a Magyar Országos Levéltár

által kért dokumentumok listájára ez az anyag is felkerült.¹⁶

A Nemzetközi Orvosi Bizottság végső véleményének megfogalmazása előtt megállapodott abban, hogy a bizottsági tagok egymástól függetlenül a továbbiakban egyénileg nem nyilatkoznak, csak közösen tehetnek újabb nyilatkozatot. Ezt Orsós a későbbiekben szigorúan megtartotta, illetve a többiek is addig, amíg nem kerültek szovjet fogságba.

A bizottság véleményétől függetlenül sokakban kétely merült fel a németek által bizonyított tényekkel kapcsolatban, s továbbra is azt hitték, hogy nem az oroszok művelték ezt a szörnyűséget. Goebbels ezzel kapcsolatban azt írta naplójába: „Londonban mélységes megdöbbenést váltott ki a német propaganda, annak sikere. Egyszerre repedéseket látnak a szövetség falán, ami eddig nem hittek”.

Újabb feltárás Katyńban és ami azután történt

1943 nyarán, alighogy a szovjet hadsereg elfoglalta Szmolenszk térségét és rendeződött a helyzet, 1944. január 16. és 23. között Nyikolaj Burgyenko neurológusprofesszor, igazságügyi szakértő és a moszkvai I. sz. Orvostudományi Egyetem tanára vezetésével egy szovjet orvosi és szakértői bizottság kezdte vizsgálni a tömegsírok áldozatait.

Az újabb feltárást ekkor német hadifoglyokkal végeztették el, fordított szellemben, mint 1943 tavaszán. A feltáráshoz „kivezényeltek” egy ismert közéleti személyekből álló bizottságot, amelynek tagja volt – többek között – Alekszej Tolsztoj író, az NKVD-nek alárendelt Orosz Ortodox Egyház ukrainai exarchája, Nyikolaj kijevi és halicsi metropolita, Gondurov NKVD-tábornok, Kalasnyikov fegyverszakértő, Szurov tábornok, a hadsereg orvosfőnöke, valamint Prozorovszkij, Szmoljanyikov, Viropajev, Svajkov és Siemienowski törvényszéki szakértők, bírók és egyetemi tanárok.

A sírokból mintegy kilencszáz tetemet emeltek ki. Megállapították, hogy a kivégzéseket 1941 szeptembere körül hajtották végre, s az elkövetői az Ahrens ezredes vezette 537. számú német ezred egyik zászlóaljának katonái voltak.¹⁷ A szovjet propaganda érdekében a vádak alátámasztására a környékbeli lakosságból nyilatkozatokat „szereztek be” és sajtótájékoztatókon ismételtették a vallomásokat.

A szovjetek által közzétett „igazság” igazolására az oldalukon harcoló lengyel hadsereg

---

¹⁶ Vizi E. Szilveszter: Az "Orsós-ügy", avagy a tudós felelőssége. = Magyar Tudomány 39 (1994) No. 3. pp. 326–335.

¹⁷ Ahrens ezredes neve azért került a szovjetek érdeklődésének középpontjába, mivel 1943 januárjában éppen az ezredes zászlóalja fedezte fel a farkasok által feldúlt sírokat.

legmagasabb parancsnokait – közöttük Zygmunt Berling tábornokot is – Katyńba vezényelték, hogy a szovjetek által emelt emlékművet megkoszorúztassák velük. Az ügy pikantériája, hogy Berling tábornokot csak a vak véletlen mentette meg, hogy nem került maga is a tömegsírok egyikébe: Berling is e kozielski tábor foglya volt, a kivégzések megkezdése előtt vezényelték el a táborból, mivel jelentkezett a szovjetek parancsnoksága alatt szerveződő lengyel hadseregbe.¹⁸

A katyíni feltárás dokumentumai nem sokáig maradtak a krakkói törvényszéki orvostani intézet épületében, mert a közeledő szovjet hadsereg elől menekülni kellett. Az orvosi anyagot törésmentesen ládába rakták, a nem orvosi vonatkozású dokumentumokat pedig a német katonai parancsnokság kész volt a hozzátartozóknak átadni, de ezek többsége is ládában maradt. Ezért a lengyel ellenállás krakkói parancsnoksága bármi áron meg akarta szerezni ezeket a dokumentumokat, amelyből sikerült több ládányi anyagot kimenteni.

Az orvostani intézet vezetője, Werner Beck¹⁹ a katyíni anyagot – önmaga védelme érdekében – a közeledő amerikai hadseregnek akarta átadni. A szovjet csapatok közeledése az anyagot előbb Breslauba (Wrocław) szállította, majd innen Radebeulba, ahol egy raktáros felgyújtotta a ládákat.

A Közép-Európát elfoglaló szovjet csapatokkal érkező NKVD-osztagok – többek között – összefogdosták azokat, akiknek valamilyen közük volt a katyíni feltárásokhoz. Fogságukba került a nemzetközi bizottság tagjai közül Markov bolgár, Birkle román és Hájek cseh professzor. Ők „nyilvánosan bevallották tévedésüket”, sőt Birkle azt állította, hogy egyenesen Orsós Ferenc kívánságára írta alá a jegyzőkönyvet.

A szovjetek minden körülmények között szerették volna elfogni Orsóst is, keresték Budapesten is, feldúlták és elvitték intézeti levéltárát, s a beszerzett „vallomások” alapján az amerikai katonai hatóságoktól kiadatását kérték. Az amerikai hatóságok nem adták ki, haláláig védelmük alatt állt, Svédországban élő leányát is – évente egyszer – az amerikai hadsereg különleges védelme alatt látogatta meg. Orsós élete valóban veszélyben volt, ezért mindvégig betartotta a Nemzetközi Orvosi Bizottság által tett fogadalmat, nem nyilatkozott az ügyről, került a nyilvánosságot.

A szovjetek elől Angliába menekült Marian Wodziński is, aki 1947-ben Londonban

---

¹⁸ Katyń. Dokumenty ludobójstwa. Warszawa, 1992.

¹⁹ Werner Beck (1896–1950) orvos, egyetemi docens, igazságügyi szakértő. 1922-ben szerzett orvosi oklevelet Erlangenben, kórboncnok, majd igazságügyi szakértő. 1926-tól tagja a Nemzeti Szocialista Pártnak, majd belépett az SS-be is. 1934-től a Breslaui Igazságügyi Orvostani Intézet docense, 1939 őszén megbízták a volt krakkói igazságügyi orvostani intézet vezetésével. Retteggett alakja lett a német megszállásnak, sok lengyel orvost és értelmiségit vitetett koncentrációs táborba. Egyik német felügyelője lett a katyíni obdukciónak, 1945 tavaszán megkísérelte az amerikai hadseregnek eljuttatni a katyíni feltárás dokumentumait. Amerikai fogságba esett, nem sokkal szabadulása után elhunyt.

feltűnést keltő szakmai kötetet jelentetett meg a katyíni feltárásokról. Ugyancsak kalandos úton menekültek el Lengyelországból Kazimierz Skaczyński, Józef Mackiewicz és Ferdynand Goetel is, akik az emigrációban hatalmas publicisztikai tevékenységet fejtettek ki a katyíni mészárlásról.

Akik valamilyen módon kapcsolatban voltak Katyínnal, azok valóban veszélyben voltak: 1945 februárjában a Budapestet elfoglaló szovjet hadsereggel érkező NKVD-egységek letartóztatták Varga Béla plébánost, a Független Kisgazdapárt egyik vezetőjét, későbbi nemzetgyűlés elnökét, s a Katyínnal kapcsolatos ismereteiről faggatták. Az adott erre okot, hogy 1943 tavaszán plébániáján bújtattott egy Celt nevű lengyel futárt, majd akit a pap fivére útlevelével Svájcba kísért.²⁰ A szovjetek joggal feltételezték erről a futárról, hogy Katyínnal kapcsolatos információkat vitt a londoni lengyel kormányhoz. Varga Bélát a szovjetek elengedték, ennek oka talán abban keresendő, hogy döntő bizonyíték hiányában nem akartak konfrontálódni a formálódni látszó magyar politikai pártokkal. Más vonatkozásban viszont Varga Bélának a szovjetek előtt is ismert szerepe volt az üldözött zsidók megmentésében.

A nürnbergi perben a szovjetek Göringet vádolták a katyíni gyilkosság megszervezésével, 1945. július 1-én a vád megerősítésére szemtanúkat idéztek a tárgyalásra: a tanúk belesültek vallomásaikba, az igazi szenzációt az jelentette, hogy önként megjelent a bíróság előtt Ahrens német ezredes, akit a szovjetek a gyilkosság közvetlen végrehajtásával vádoltak. Ahrens dokumentumokkal bizonyította, hogy sem 1941 nyarán – ez volt a katyíni mészárlás szovjetek által megadott időpontja –, sem később nem tartózkodott Katyín környékén a parancsnoksága alatt álló 537. sz. híradós zászlóalj, az egység 1942 végén állomásozott ezen a környéken. Ezután a nemzetközi bíróság kivette az ügyet a per anyagából.²¹

Hosszú csend után 1951. szeptember 18-án az Egyesült Államok Képviselőháza különbizottságot hozott létre a katyíni események tisztázására. Nyolcvanegy tanút hallgattak meg, köztük az egykori nemzetközi orvosi bizottság tagjai közül Palmierit, Tramsent, Orsóst, Neville-t és Miloslaviót. Az 1952. december 22-én kelt döntés a Szovjetuniót tette felelőssé a gyilkosságokért. Természetesen a szocialista országokban megindult a sajtókampány, a tiltakozó hadjárat az „amerikai koholmány” ellen.

Az biztos, hogy a legfelsőbb szovjet vezetés számára továbbra is megoldatlan ügy volt Katyín kérdése. Állítólag 1956. október végén Hruscsov azt ajánlotta Gomulának, hogy a

---

²⁰ Vö.: Kapronczay Károly (szerk.): A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból. Varga Béla vallomási életútjáról, 1991-ben. Bp., 1998. Mundus. 119 p. (Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság évkönyvei 7.)

²¹ The Katyín forest Massacre. Washington, 1952.

lengyelek szovjetellenes indulatainak lecsillapítására mondják ki az igazságot Katyírról, a felelősséget hárítsák Sztálinra, Berijára, Mierkuľovra és az NKVD-re. Ezt állítólag Gomuľka azzal hárította el, hogy ennek a bejelentésnek beláthatatlan következményei lennének a Szovjetunióra nézve.